

Анара Кадырова

**А.ОСМОНОВДУН ПОЭЗИЯЛЫК ЧЫГАРМАЛАРЫНДА НРАВАЛУУЛУКТУН
КӨРКӨМ ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛАНЫШЫ**

Анара Кадырова

**ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НРАВСТВЕННОСТИ В
ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А.ОСМОНОВА**

Kadyrova Anara

**ARTISTIC INTERPRETATION OF MORALITY IN THE POETIC WORKS OF
A.OSMONOV**

УДК 821.512.154

Аннотация: Мезгил канчалык татаалданбасын же коомдун өнүгүшү канчалык өзгөрүүгө учурабасын адабият өзүнүн адам турмушу менен байланышкан нравалык-философиялык милдетин өтөй берет. Адабияттын мындай функциясы биринчи иретте адамдын жеке турмушунан тартып, жалпы адамзаттык нравалуулуктун, анын бир канаты болгон гумандуулук маселелерди чагылтууга байланышкан. Ошондуктан акын, драматург, котормочу А.Осмоновдун поэзиялык чыгармаларын талдап, анын көркөм адабияттын жалпы адамзаттык масштабдагы бийик деңгээлин, алдыңкы прогрессчил идеяларды чагылдыруу бөтөнчөлүктөрүн жана мындай процесстеги коомдук оош-кыйыштардан өтүү жолдору тууралуу кеп козгоо азыркы учурда (эгемендүүлүк доордо) актуалдуу болорун эске алдык, себеби бул маселелерди чечмелөө аркылуу көркөм адабияттын гана эмес, көркөм чыгарма жаралган ошол коомдун да, бүгүнкү жаңылануу процесстеги татаал көрүнүштөрдү да таанып-билүүгө жардам берет.

Негизги сөздөр: поэзия, нравалуулук, гумандуулук, тилектештик, достук, заманбаптык, жалпы адамзаттык, прогрессчил идеялар.

Аннотация: Независимо от того, насколько сложным был период или насколько изменилось развитие общества, литература продолжает выполнять свою морально-философскую задачу, связанную с человеческой жизнью. Такая функция литературы в первую очередь связана с отражением вопросов гуманизма, одной из крыльев которого является общечеловеческая нравственность, начиная с личной жизни человека. Поэтому, проанализировав поэтические произведения поэта, драматурга, переводчика А.Осмонова, мы приняли во внимание высокий уровень художественной литературы общечеловеческого масштаба, исключения для выражения передовых прогрессивных идей и то, что в настоящее время (в эпоху независимости) будет актуально говорить о путях преодоления общественных сложностей в этом процессе, поскольку посредством интерпретации этих вопросов не только это, но и это общество, в котором создается произведение искусства, также помогает нам распознавать сложные проявления процесса обновления.

Ключевые слова: поэзия, нравственность, гуманизм, солидарность, дружба, современность, общечеловеческие, прогрессивные идеи.

Annotation: No matter how difficult the period was or how much the development of society has changed, literature continues to fulfill its moral and philosophical task related to human life. This function of literature is primarily related to the reflection of issues of humanism, one of the wings of which is universal morality, starting with a person's personal life. Therefore, after analyzing the poetic works of the poet, playwright, translator A.Osmonov, we took into account the high level of fiction on a universal scale, exceptions for expressing advanced progressive ideas, and the fact that at the present time (in the era of independence) it will be relevant to talk about ways to overcome social difficulties in this process, since through the interpretation of these issues it is not Not only that, but this society in which a work of art is created also helps us recognize the complex manifestations of the renewal process.

Keywords: poetry, morality, humanism, solidarity, friendship, modernity, universal, progressive ideas.

Турмушта ак менен кара, жакшы менен жаман, оң менен терс сыяктуу түбөлүктүү карама-каршылыктуу көрүнүштөр көп, кеп аларды тыкыр иликтеп, туура ылгоо менен адекваттуу баалоодо турат. Демек, коомдук формациялар орун алмашканда аң-сезимдин өнүгүшүндөгү бир жактуулукту жоюп, жаңылап, өзгөртүп, чыныгы адамгерчиликтүү нукка салуу мезгилдин иши болгондо, ал сөзсүз түрдө эркин, ар бир адамдын өз умтулуусу менен ишке ашырылышы зарыл. Алсак, жалпы дүйнө элдердин көркөм адабиятынын тарыхынан татыктуу орун таап, өзүн өлбөстүккө айланткан Алыкул Осмоновдун адамдык асыл сапаттарды, карапайым эмгекчил элдин жашоо тагдырын учкул ой-кыялында көркөмдөп тарткан акындык көрүмүн, күн жылган сайын кулпуруп, өңү-түсү дааналанып, жаңыланып, жаркырап турган поэтикалык көркөм табылгаларынан курулган ыр мунарасынын актуалдуулугу тууралуу кеп козгоону максаттадык.

Колуна калем алып, болочокто көркөм өнөрдүн кесипкөй (өнөрпоз) ээси болом деп максат койгон ар бир талапкер эле эмес, дасыккан калемгер да жазуучунун образын жаратып, көркөм чыгарма жөнүндөгү түшүнүгүн, жазуучунун максат-мүдөөсүн ой-кыялында ар түрдүү текте чыгарма кылып жазуу салтка айланган. Анткени мындан жазуучунун дүйнө таанымы, адам таанымы, көркөм ой-кыялы, турмуштук тажрыйбасы, билими-илими, интеллектуалдык деңгээли, саясий-коомдук позициясы байкалат. Ушул салтты улап, А.Осмонов да ар түрдүү мезгилде, ар түрдүү курагында бир топ ырларын жараткан: “Өзүм” (1935), “Кагазыма” (1935), “Сыяма” (1935), “Мен эмнеден уялам?” (1944), “Мага күлбө” (1944), “Каламга” (1945), “Оорулуу акын” (1945) “Катыңа жооп” (1945), “Мен тансам: жаштан танам, ырдан танбайм...” (1946) ж.б.

Мен тансам: жаштан танам, ырдан танбайм,

Ыры жок өмүрүмө канааттанбайм.

Кудайга миң мертебе калп айтсам да,

Ырыма бир мертебе калп айта албайм. [7.213.]

Бул төрт саптан куралган бир куплет ырында А.Осмонов “мен” деген жактама ат атоочтук бирдикти пайдалануу менен лириканын тулку боюна сиңирилген аруулукту, чынчылдыкты, туура мамилени өркүндөтүп, жашартып, калыптандырып турган чыныгы, идеалдуу акындын образы менен кээ бир калемдештеринин жекече интеллектуалдык сапаттарын параллель коюп, түздөнүгө чакырат жана залкар таланттардын көп болушун самайт. Акын өзүн поэзиянын ээси катары кызмат кылууга дайыма даяр экенин жана акындык өнөрдө атак-даңкка, курулай шаңданууга умтулгандарга, чыгармачылыктагы формализмге, көз боёмочулукка, халтурага каршы келишпес күрөшүүчү экенин ачыктайт. Акынга чыгармачылык дем, поэтикалык эргүү келгенде, ал жашоонун жыргалынан, өмүрдүн кызыгынан, баарынан танып, ошого (ырга) гана болгон сүйүүсү, арзуусу, каалоосу, кумардануусу, ниети менен алектенип кетерин күчтүү толкундануусу (пафосу) менен ашкере көтөрүңкү маанайда билдирет.

Абстракттуу ыйык ишенимине Кудайга кыялынан бүткөн, акылга сыйбаган, жок нерсени чындай кылып, эчен ирет калп айтканы менен, ырына бир мертебе калп айтпаганын: “тансам”, “танам”, “танбайм”, “канааттанбайм”, “калп айтсам да”, “калп айта албайм” деген карама-каршы маанидеги этиштик бирдиктерди колдонуп, окурманына ырдын тулку боюна сиңирилген мазмун жана идея аркылуу ынанымдуу билдирет. Демек, мындан А.Осмонов ат атооч, этиш сөз түркүмүнүн бирдиктерин стилдик максатта туура колдонуп, ырдагы образдуулукту дааналап, ойду туюнтуудагы кыскалыкты экспрессивдүү-эмоционалдуу маанилерди күчөткөн.

Чыгаан адабият теоретиги, сынчы В.Г.Белинский көркөм чыгарманы үйрөнүп, аны талдаш үчүн, биринчи кезекте пафосту белгилеп алуу керек десе, педагогика илимдеринин доктору, профессор А.Муратов: “Пафос - сүрөткердин бүткүл чыгарманын тулку-боюна сиңирген эмоциялуу туюмдарды (шыктануусун, кубануусун, көңүлүнүн көтөрүңкүлүгүн, делебесинин жогорулугун билдирет. Чыгарманын пафосун билбей туруп, ал чыгарма жөнүндө эч нерсе билүүгө болбойт”, - деген. [1.115.]

Демек, жогорудагыдай кыска көлөмдөгү поэтикалык чыгармаларына нар көтөргүс реалдуу (эпикалык) мазмунду, милдетти, мамилелерди, көркөм ой-жорумдарды сыйдырганы үчүн алар канчалаган кылымдарды карытса да, өзүнүн таанытып-билдирүүчүлүк, үйрөтүп-тарбиялоочулук касиеттерин жана заманбаптыгын (түбөлүктүүлүгүн) жоготпой, ыр жазган акындарга жол көрсөткөн үлгү катары жашай берерин, акындын көзү өткөндөн 4-5 жылдан кийин “А.Осмонов – кыргыз поэзиясынын таң Чолпону”, - деген жогорку баа ыйгарылган.

Мындай өзгөчө баага А.Осмонов жөн эле татыктуу болбогонун көркөм адабият таануу илиминде кара кылды как жарган калыс сынчы К.Даутовдун пикирин эске алалы: “А.Осмоновдун поэзиясынын, анын ичинде поэмаларынын сапаттык айырмачылыгы мында турат: ал чыгармада форма, маани-мазмун жагынан уюштуруунун бүткүл комплексин, кыргыз поэзиясынын жалпы мүнөзүн жана эстетикалык табиятын түп тамырынан бери жаңылады. Тагыраак айтканда, ар кайсы акындын чыгармачылык тажрыйбасынан бир-бир тарабы көрүнүп, үзүндү-үзүндү, бутак-бутак болуп куюлушу чачырап турган поэтикалык башталмаларды чогуусунан өнүктүрүп, эстетикалык ачылыштардын бир бүтүн системасына айландырды. Акындын бул көркөм системасы илимий ачык дүйнөдөгө көз караш системасы менен табигый айкалышы болот. [2.17.]

Мына ушул ойду уланткан Ш.Умөталиев, Р.Кыдырбаева, К.Асаналиев, К.Бобулов, А.Садыков, А.Салиев жана башка үлкөн адабиятчылардын А.Осмоновдун поэзиясынын көркөмдүгүн, коомдогу ордун ачып берүүдөгү орду ченемсиз. Адабиятчы-окумуштуу, жазуучу К.Бобулов: “А.Осмоновдун өлбөс-өчпөс мурасы – нукура поэзиясы мезгил менен күч сынашып, кыргыз элинин, кыргыз жаштарынын маданий кенчине, гүл азыгына айланды”, - десе [3.5.], 1975-жылы орус тилинде Москвадан басылып чыккан “Тандалмалар” жыйнагына карата адабиятчы жана котормочу Л.Лебедеванын “Кыргызстан маданияты” жумалык газетасына “Көрүнбөй жанып турган жалыны бар” аттуу макаласында акындын поэзияга жык толгон жан дүйнөсүнө, жашоого болгон ынтаасына, умтулуусуна, жөнөкөй адамдардын акыны экендигине, ошондой эле гумандуулук, нравалуулук жөнүндөгү алгылыктуу ой-кыялдарына кеңири токтолуп, жогорку баасын берген [4.10.].

Адабиятчы-сынчы окумуштуулардын, котормочулардын омоктуу, салмактуу, орошон ойлору камтылган жогоркудай илимий эмгектеринен улам, айрымдар: “А.Осмоновдун адабий мурастары чар тараптан иликтенип, айтылчу ойлор айтылып бүттү”, - деген кыска бүтүмдөрүн угуп, айтарыбыз, акындын миң кырдуу, миң сырдуу көркөм туундуларынын жашыруун, купуя сырлары улам доор алмашып, мезгил учкан сайын актуалдашып, чырайына чыгып, көрктөнүп ачылары прогрессивдүү көркөм адабияттын мыйзам ченемдүү көрүнүшү. “Ачыла элек сандыкта, бычыла элек кундуздай” болуп катылып турган акындын көркөм табылгалары (бүгүнкүдөн кийинки сансыз муундардын да) канчалаган аспирант, магистрант, диссертант, докторанттын илимдеги жолуна материалдык булак, түгөнбөгөн кенч болуп, рух дүйнөсүнө кубаттуу азык берерине шек жок. Көзү өткөн акындын кагазга жазылып калган чыгармаларынын келечек тагдыры (оозеки чыгармаларга салыштырсак окшошпойт) илимпоз-окумуштуу-сынчы болууга умтулгандардын, Алыкулдай жазуучу боломун деп колуна калем алган жаштардын, айрыкча котормочулардын (түп нускадан түз которгон, же которулган тексттен кыйыр которгон), окурмандардын, ата журтубуздун улуттук ар-намысына, мекенчилдигине, чыгаан таланттуу уулуна көрсөткөн сый-урматына жараша болору маалым.

А.Осмоновдун “Грунья Савельевнага” аттуу ыры - адамгерчилик (гумандуулук), адеп-ахлактык (нравалык), тилектештик (достук) мамилелерди, тагыраак айтканда, коом менен адам тагдырына боор толгоо, жан тартуу, аёо, сүйүү, тилектештик, достук сезимдерди, көз караштарды, мамилелерди көркөм чагылдырган поэтикалык табылгаларынын бири.

Далай таттуу даам жедим колундан,
Кем көрбөдүң өз бир тууган боорундан,
“Начар экен, бат оңолсун бала”, - деп,
Шашып турдуң чала уйкулуу ордундан.[7.195.]

А.Осмонов “көп жылдар” деген мезгилдик, мейкиндикти туюнткан сөздү колдонбой, анын синоними “далай” деген мезгил тактоочтук бирдикти пайдаланып, ырдын боёктуулугун күчөтүп, башкы каармандын оорудан азап чеккен балалык күндөрүн эске түшүрүү (ретроспекция) менен ырдагы “бизге белгисиз каармандын” адамгерчиликтүү, нарктуу мамилесинен, тилектештикке кол сунганынан улам аз болсо да оорудан айыгып, бактылуу күндөргө туш келгенин окурмандарына кубануу, канааттануу, жактыруу сезимдери менен баяндап, тааныштырат.

Ырдын объектиси болгон жаш баланын оорусу өтүшүп, күчөгөнүн “Начар экен, бат оңолсун бала”, - деп”, “Азгын экен, , кантер экен бала,- деген”, - сүйлөмдөр жана “күн кыскасын болжолдоп” деген метафораларды колдонуу менен башкы каарман тез арада дарыланууга муктаждыгын, болбосо, “өмүр менен коштошуу” абалга жетип турганына каңырыгы түтөп, муңканып, кайгырып, жабышкан оору жаш баланын өмүрүнө суук колун батырып калганына көзү жетип, жүлүндөн сызылып чыккан сары зилге муунуп, өкүнүп, сарсанаага батып, чочулайт жана өксүп, үшкүрүп отура бербей, баланы бир боорундай көрүп (идиома), колуна келген бардык жардамын аябайт. “Бизге белгисиз каармандын” жан дүйнөсүнүн байлыгына, чексиз мээримине, өз энесинен көрбөгөн жылуу мамилесине муюп, ага эреркеген жаш бала күч-кубатка кирип, дене бою чыңалат.

Мени акырын “аман бол” деп узаттың,

Көзүн карап өзүм минген боз аттын.

Колумду алып, ылдый карай бергенде,

Мөлт, мөлт акты тоголонуп көз жашың. [7.195]

Ар бир иштин башталышы жана аякталышы болорун автор жаз мезгили менен кыштын алмашуусун көркөм сүрөттөп, жашоо бир келген көктөм экенин ачык асманга салыштырып, табияттын кооздугун көлгө теңеп эки сапка сыйдырып, кийинки эки сапта антитеза ыкмасын колдонуп, чыгарманын көркөмдүк сапатын күчөтөт, таасир этүү кудуретин арттырат. Замандын бирөөгө кең, бирөөгө тар болорун, башкы каармандын ичер суусу түгөнүп баратканына ичи ачышып, “аман бол” деген каалоо-тилек маанисиндеги этиш сөздү иштетип, ойго салтанаттуу шаң киргизгени менен ички кооптонуу, аёо сезимдерин “мөлт, мөлт” деген маанилеш кош сөз аркылуу туюнтат.

Алыс кеттим, бармын, өлүү эмесмин,

Мен барбасмын, сен да мага келбессиң...

Жан боорумдай көңүлүмдө көз жашың,

Ата-энемден көз жаш көргөн эмесмин. [7.195]

Ырдын башкы каарманы “өлүү эмесмин” деген эвфемизмди иштетүү менен окуянын башындагы “кантер экен” деген кооптонуу сезимди “бармын” деген метафора менен катар коюп, ырдын мазмунун корутундулайт. Мезгилдин учкулдугун, учурда эр жетип, эл катарында турмуштун тартуулаган “белектерин” (ачуу-таттуу) ар-намыстуулук менен бирде жеңип, бирде жеңилип келе жатканын, тирүүлүктүн барына каниет кылып, балдар үйүндөгү өткөн күндөрүн, айрыкча коштошкон күнкү тарбиячынын мамилесине, бооркерлигине, адамга болгон мээримине таазим кылат, дүйнөдө ушундай адамдардын бардыгынан жашоо улантылып, түбөлүктүүлүк өкүм сүрөт деген бүтүмүн берет.

Филология илимдеринин доктору, профессор Т.Аширбаев: “Чөйрөгө жараша ылайыксыз айрым одоно, осол сөздөрдү башка бир ылайыктуу сылыгыраак сөздөр менен алмаштырып айтуу үчүн эвфемизм сөздөр колдонулат, - дейт.[5.201.]

А.Осмоновдун поэзиясындагы жаңылыктарды андап-билүү аркылуу филология илимдеринин доктору, профессор А.Садыков мындай дейт: “А.Осмонов улуттук жана интернационалдык проблеманы көтөрүп чыкты. Бул проблеманын тарыхый-социалдык, саясий-идеологиялык маани-маңызын, баалоо жагынан жаңы багыт эле. Кыргыз адабиятында анын ичинде поэзияда гумандуулук, нравалуулук маселелеринин чагылышы достук, интернационалдык проблемалар менен түздөн-түз байланышта болору белгилүү кубулуш”. [6.115.]

Грунья Савельевна көркөм чыгарманын көркөмдөштүрүлгөн “бизге тааныш эмес” типтүү каарманы эле эмес, ал - тарыхый инсан – А.Осмоновдун тарбиячысы. Токмоктогу №2-балдар үйүнүн – аялуу (ата-энесиз, тууган-уругу жок, үй-жайсыз) балдарды коргоого алган, билим-тарбия берүүчү мамлекеттик мекеменин теги кыргыз эмес кызматкерлеринин бири. Анын гумандуулугу, адеп-ахлактуулугу, маданияттуулугу турмуштун катаал тагдырына туш келген, айыпсыз, жардамга муктаж балдардын мектеп партасындагы учуруна эле көз салбастан, окуусун бүтүп, кетип бараткан тарбиялануучулардын кийинки жашоосуна да кайдыгер карабаган камкор тарбиячы – эне.

Жыйынтыктасак, “апа” деген укукка ээ болгон ар бир аял заттын улутуна карабай балага болгон көкүрөгүнүн кеңдигин, мээриминин чексиздигин, керек болсо жанын, шам чырактай көзүн берген энелер кандай доор болбосун уул-кызынын төрүндө, чекесин тердетип чайын ичип, урмат-сыйын көрүүгө татыктуу экенин ата-бабалардын каада-салттарынан, үрп-адаттарынан замандаштарыбыз көркөм чыгармалардан окуп, күндөлүк турмуштан кездештирип келе жатышат. Бул ырды актуалдаштырсак, учурда бакма эне эмес, тогуз ай курсагында көтөрүп, жарыкчылыкка алып келген өз энелерине зордук-зомбулук көрсөткөнү, эненин өздүк жеке менчик үйүнөн кууп чыгып, карыялар үйүнө жеткирип таштаган көпчүлүк “көр пенделерди” эсине келтирип, жашоого алып келген, өмүр берген ата-энесине кылган бүгүнкү мамилелери эртеңки кайтарымы өз уул-кыздарынан өздөрүнө кайтып келбейт деп эч ким кепилдик бере албастыгын, турмуш деген тараза экендигин, ал бардык адамдардын түшүнүгүнө, билим-илим деңгээлине, пейилине ниетине, иш-аракетине жараша кайтарымын берип турарын, ошондуктан үй-бүлөлүк мамилелерди туура жолго салууга мезгил жеткенин түшүнүүгө чакырат. Лирикалык каарман эч бир жан ата-энеден ажырап, жаштайынан ооруга чалдыгып, эне мээримине зар болуп чоңойгонду каалабайт, аны тексттин алдындагы купуя сезимдери менен туюнтуп турат.

Макаланын мазмунун корутундулап, төмөнкүдөй жайынтыктарды билдиребиз:

1. Совет мезгили деп аталган жетимиш жылдын ичинде кыргыз адабиятынын, анын ичинде кыргыз поэзиясынын өнүгүү этабында 40-50-жылдар көп жагынан өзүнүн артыкчылыгы, сапаттык деңгээли менен айырмалангандыгын;

2. Мезгил жагынан алганда буга А.Осмоновдун адабий ийгиликтери тушташ келип, акындын профессионалдык жактан өсүп калыптануусуна, даярдыгына, поэтикалык аң-сезиминин бийиктешине жагымдуу таасир тийгизгендигин;

3. Адилеттик үчүн чыныгы күрөшүүчү гуманист, нравалуу, интернационалист жазуучунун образын акындык өнөрдүн түйшүгү тууралуу жазылган ырларында терең чагылдырганын, ал ырлар акындык өнөрдүн туу чокусу болгондугун жана бул өнөргө эч качан кайдыгер мамиледе болбоого үндөгөнүн;

4. Бул этаптын ичинде фашизмге каршы согуш, андагы Улуу Жеңиш, 1936-жылы фашисттер тарабынан атылган испан акыны Федерико Гарсиа Ларконун тагдыры сыяктуу тарыхый окуялардан улам калыптанган мекенчилдик сезим, эл достугу, биримдиги, тилектештиги сыяктуу түшүнүктөр поэзияда туруктуу процесс катары өнүгүшүн негиздегендигин жана жол ачкандыгын;

5. А.Осмоновдун чыгармаларынын мазмунун, идеясын тереңдетип, ойдун эмоционалдуу, экспрессивдүү таасирин жогорулатуу үчүн тилдик бардык бирдиктерди жана көркөм сөз каражаттарды, интонацияны ийкемдүү, орундуу, таасирдүү колдонуу мүмкүнчүлүгүнө ээ экендигин;

6. Көзү өткөн чыныгы таланттуу чыгармачыл инсандардын көркөм табылгалары доорлор доорлорго жылган сайын заманбаптыгын жоготпой, кубулуп жашай берери анык, бирок ошондой болсо да кийинки муундар жаңыланган доордун, мезгилдин талабына жараша актуалдаштырып, иликтөө-изилдөө иштерди улантып, айрыкча котормочулук (түздөн-түз, кыйыр түрдө) иш-аракеттерди жандандырып туруусу адамдык да, атуулдук да милдет болуп саналарын айтмакчы болдук.

Колдонулган адабияттар:

1. Муратов А., Шериев Ж., Исаков К. Кыргыз адабияты: маалыматтама. Б.: 2014 -395 б.
2. Даутов К. Сөз өнөрүнүн эстетикасы: Макалалар жыйнагы. Ф.: Кыргызстан, 1984. -191 б.
3. Бобулов К. Миң сырлуу поэзия. А. Осмоновдун чыгармалар жыйнагынын үч томдугу, Ф.: Кыргызстан. 1984. -295 б.
4. Лебедова Л. Көрүнбөй жанып турган жалыны бар. // «Кыргызстан маданияты»//. 1977. 28.04, № 10.
5. Аширбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы. 2-китеп. Б.: 2000, -201 б.
6. Садыков А. Кыргыз совет адабиятындагы улуттук жана интернационалдык проблемалар. Ф.: 1969. -259 бет.
7. Алыкул Осмонов. Тандалган чыгармалар. I том. “Салам” басма үйү. Б.: 2014. -596 б.